

Neka pitanja pristupa pisalaštvu o J. Brozu Titu

Nisam namjeravala javljati se za riječ zato što ništa nisam posebno pripremila za ovaj skup. Naime, mislila sam da je naslov skupa: »Kritički osvrt na literaturu o Josipu Brozu Titu«. U međuvremenu sam se, slušajući sudionike skupa, predomislila.

Moja je impresija da ovaj skup ni u čemu ne zadovoljava taj ambiciozni naslov i bar do sada pokazao je da nema pretenzija na cjelovitost. Mislim da je spomenuta jedna riječ koja je za literaturu o Titu, pogotovo za dio literature, vrlo značajna, a to je idolatrija.

Htjela bih nešto o tome kazati. Očito se nadaje problem pristupa pisalaštvu o Josipu Brozu Titu.

Prvo, posve se nekritički promišlja ulogačnosti u historiji, čak i u slučajevima kada se »marksistički« potkrepljuje. Utoliko se ne bih suglasila s analogijom koju je izveo u uvodnom referatu drug Zlatko Čepo.

Drugo, posebice se javlja problem pristupa množtvu prigodničarskih, tzv. svečarskih tekstova o Josipu Brozu Titu, koji su često ispod bilo kakve znanstvenoistraživačke metodičke razine, a u nedostatku te razine uvijek se služi onom provjerenom ideološkim frazeologijom, bez otvorenog kritičkog pristupa. Takav tip prigodnih rasprava ima obično funkcionalno-utilitarnu nakanu i utoliko najčešće nema nove historiošrafške ili neke druge vrijednosti.

Treće, problem se još više iskazuje kada biografske naznake nisu jedino izvorište za konceptualni kontekst. Iz toga i nekih drugih razloga čini mi se da su knjige (kao i znanstvene rasprave i sl.) o Titu i njegovom djelu mnogo bolje kada je riječ o međuratnom pa čak i ratnom razdoblju, no cjelina pisalaštva o Titu u poratnom razdoblju. Čini se kao da je prilaz pisanju o tom razdoblju Titova života i rada lakši.

Razlog tome zasigurno je stapanje i prožimanje njegova djela s cjelinom socijalističke izgradnje, pod koju se njegova biografija ne može podvesti, kao što se iz nje ne može ni izuzeti. Tu nastaje niz pitanja i problema, raznih simplifikacija, pa se u cijeloj literaturi ne raspoznaje što je Titova inicijativa, kako on u određenim situacijama djeluje i sl., već se njeguje neki manirizam citatologije. Primjerice, analizira se jedan od značajnih revolucionarnih događaja iz naše socijalističke izgradnje te se dodaje Titova »riječ« o tome (izvučena iz konteksta) kao prigodno objašnjenje toga zbivanja: to jest pravi se konstrukcija. Drugim riječima, ne promiče se ono što odista jest Titovo djelo, već se sve i sva podvodi pod njegovo ime.

Shvatiti Tita znači ići do korijena društvene složenosti Jugoslavije

Na žalost, ne mogu dati koristan prilog ovoj diskusiji ali bih otvorio problem istraživanja razdoblja Titova revolucionarnog djelovanja u posljednjih dvadesetak godina.

Zlatko Čepo spomenuo je knjigu, što je ovih dana izišla, u kojoj su se s priložima o Titu javili uglavnom naši teoretičari. Ta je knjiga pisana s ambicijom da objasni Titovu koncepciju revolucije i društvenog razvoja Jugoslavije, ali ona, po mom mišljenju, nije ispunila tu ambiciju i mislim da naši politolozi, ekonomisti, sociolozi, teoretičari samoupravljanja neće moći tu ambiciju ostvariti i da to ipak na kraju čeka historičare.

Mislim da je posljednjih dvadesetak godina specifično razdoblje Titove politike. Ono se donekle razlikuje od ranijeg razdoblja. Tita možemo shvatiti u svjetlu sudaranja različitih povijesnih tendencija na jugoslavenskom prostoru koje su se jasnije izrazile na početku 1960-ih godina. Tek kada bi se razotkrile i objasnile te različite tendencije, došlo bi se i do Titovih dilema koje su se materijalizirale u njegovim političkim odlukama, a ovako kako su dane u mnogim radovima skrivaju se njegove intimne dileme. Tito se sam, da tako kažem, verbalno izjašnjavao prilično jasnim stavovima, ali ispod njegovih pogleda, stajališta i odluka stajali su sudari društvenih snaga na ovom prostoru, sudari koji se reflektiraju u njegovom djelu.

Primjerice, da kažem, Tito je bio izložen tendenciji građanske aberacije u jugoslavenskom društvu, pritiscima državnog centralizma, pa i staljinizma, a s treće strane, u sudarima tih dviju tendencija tražio je treće rješenje — samoupravljanje kojim je trebalo »potapati« prve dvije tendencije.

Izuzetno važan faktor koji je utjecao na njegove odluke jesu međunarodne determinacije, a one su opet sa svoje strane proturječne jer su jedne potkopavale socijalističku revoluciju i Jugoslaviju, a druge su je omogućivale.

Spomenute druge faktore treba istraživati i ukrštati u svjetlu osnovnog kriterija što je imao oblik i sadržaj dinamičnog revolucionarnog razvoja, koji se sastojao u povijesnoj transformaciji društva u smislu prevladavanja dugoročnih naslijeđenih povijesnih tradicija i tendencija, u smislu stvaranja socijalističkog društva.

Determinante razvoja vremenski se ne poklapaju, nekad je jača jedna, nekad druga. Tako je npr. međunarodna komponenta bila jača od 1941. do 1953, nego od 1953. nadalje. Tendencije koje sam spomenuo aktivno su se ispreplele na sredini čezdesetih godina, iako su se javile u ranijem razdoblju, i upravo to je dovelo do kormilara u različite dileme koje moraju biti razjašnjene, inače Tita ne možemo shvatiti.

Primjera radi ukazat ću na situaciju s početka šezdesetih godina. Kao što se zna, u društvenom razvoju Jugoslavije došlo je do ukrštanja različitih tendencija koje su stvorile gotovo novu društvenu situaciju.

Na jednoj strani tendencija održavanja i jačanja velikodržavnog centralizma, a na drugoj strani stalan pritisak republika za emancipaciju od saveznog centralizma, izražen prije svega kao tendencija da se savezni centar »ekspropirira« u svojoj tadašnjoj ekonomskoj i političkoj funkciji. Kardelj je još potkraj pedesetih godina »zvonio« na uzbunu protiv velikodržavnog centralizma — Tito nije bio sklon da upotrebljava taj termin, više je upotrebljavao sinonime, npr. unitarizam i sl. Istodobno se javila i druga tendencija: jenjavanje naslijeđene svijesti revolucionarnih snaga i početak uklona prema stilu življenja potrošačkog društva. Rastao je i pritisak privrednih organizacija protiv monopola države u ekonomiji. Javlja se i borba za vlast, uključujući i borbu za nasljeđe itd. Analizom svih tih tendencija dolazi se do zaključka da je društveni život zahtijevao velike političke odluke kako izići iz proturječnih tendencija; da li spriječiti proces »destrukcije« saveznog centra, ojačati ga, što bi vodilo obračunu s tendencijama u republikama, posebno u Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji, i naravno bi dobilo podršku izvjesnih snaga.

To napominjem samo zato da ilustriram potrebu za takvo istraživanje.

Ako sam pobudio interes za takav pristup, mogao bih nastaviti i reći da je tada Tito imao specifičnu poziciju u rješavanju te dileme, koja nije potpuno identična ni kod jednog čovjeka iz rukovodstva. On je dilemu »prelomio« već 1962. godine — nije podržao ni tendenciju jačanja saveznog centra, ni tendenciju jačanja republika, nego je podržao treću tendenciju — tendenciju »pritiska« radnih kolektiva da dobiju proširenu reprodukciju u svoje ruke, polazeći od toga da je agens progresa u radništvu. Diskvalificirao je druge tendencije rekavši, po prilici, ovo: »Politički faktor ne može racionalno upravljati ekonomijom, to može radništvo, i predajmo sada radnim kolektivima ono što imaju i federacija, i republika, i komune, dakle, cjelokupnu akumulaciju.«

Taj je transformacioni proces, doduše, djelomično svjesno iskorišten za jačanje moći republika i pokrajina i slabljenje federalnog vrha, ali to je predmet druge analize u kojoj bi se pokazalo da je »destrukcija« naslijeđenog sistema bila pošla u pravcu građanskih vrijednosti, u smislu restauracije objektivnih ekonomskih zakonitosti koje su po imanentnoj logici vodile tendenciji kapital-odnosa, ali to je sada druga priča.

Tito nije ulazio u detalje sistema, prepuštao je to svojim suradnicima da iz osnovne zamisli naprave ono što se zove ekonomski sistem, sistem upravljanja društvenim procesima. Zahtijevao je da Savez komunista ostane monolitna organizacija, ali ne radi monolitnosti, nego zato što je smatrao da je to poluga kojom se ostvaruju transformacioni procesi. Neću dalje razvijati te teze, želio sam samo reći da bi možda bilo vrijeme da se u daljnjem istraživanju, a u cilju prevladavanja vulgarnih i površnih tumačenja, uđe dublje u ono što se zove društveno tkivo, povijesne tendencije, da se ne dobije predodžba o tome kako je Tito relativno lako, da ne kažem jednostavno, određivao pravce društvenog razvoja, nego da je bio izložen mnogim sukobljenim tendencijama koje su neprekidno bile u međusobnom sudaru i gdje je mogućnost ili opasnost, da tako kažem, pogreške ili neprimjerene odluke bila vrlo, vrlo velika.

Titova kritička misao zasluŕuje veću paŕnju

Diskusija se oduŕila, svi smo malo umorni, pa ću se ograničiti samo na nekoliko primjedaba. U dosadašnjoj obradi Titove misli i djela, pri tome mislim i na inozemnu literaturu, mogu se uz pozitivne primijetiti i dvije suprotne negativne tendencije. Jedna teče pravcem bespogovorne afirmacije, koja često sliči vjerničkom potvrđivanju priznatog, uz svakovrsna ponavljanja i potenciranja. Druga se kreće kolotečinom kritike, s prikrivenom ili otvorenom namjerom negacije. Ni prva ni druga tendencija nisu presedani u svjetskoj historiji, pa ni u povijesti radničkog pokreta. Ne mislim pri tome samo na hagiografsko veličanje Staljina već i mnogih drugih vođa proletarijata, koje je često s vremenom bilo prebrisano namjernom šutnjom ili kategoričkom idejnom detronizacijom. Spomenute dvije tendencije podsjećaju nas na opasnosti falsificiranja Titove uloge, doprinosa, historijske važnosti, zbog dobrih ili loših namjera, opasnosti koje nisu hipotetičke već prilično realne. Dakako, njima ne može biti neka osobita zapreka bilo koji pojedinačni skup, neki okrugli stol, pa ni ovaj. Nuŕan je neprestan kritički odnos prema velikoj produkciji knjiga, članaka i napisa o Titu, i to ne samo u povodu napadnih, pa i uvredljivih devijacija. Na ŕalost, u nas je malo kritičkog odnosa prema pisanju o prošlosti. Zbog toga je teško zahtijevati, u izvjesnom je smislu i deplasirano, da se literaturi o Titu pristupa prestrogo, s pretjeranim zahtjevima primjene naučne metodologije, kad se tako ne postupa prema velikom dijelu historiografske i publicističke proizvodnje ili se primjenjuje posve blag, više forme radi, kritički pristup. Čak bi se moglo reći, s obzirom na to da je Tito bio na čelu Partije, države, pokreta, oruŕanih snaga ove zemlje, a i značajna ličnost u svjetskim gibanjima, bilo bi neopravdano, nepravedno, pa i neukusno previše zahtijevati u tom pogledu, isprobavati naš stupanj kritičnosti upravo prema literaturi o njemu. Ipak zbog toga važnog momenta, u kojem moramo vidjeti i svojevrsni imperativ temeljite i odmjerene obrade, ne smijemo previdati spomenute tendencije, odnosno tolerirati ih ŕmireći ili otvorenim očima. Naša kritičnost ne može se uglavnom iscrpljivati u otkrivanju nedostataka pri registraciji događaja ili nepotpunosti raznih bibliografskih pregleda, lista, popisa i slično.

U okviru široke tematike pisanja o Titu posebno je pitanje inozemne, već vrlo voluminozne literature koja se bavi cjelinom njegovog djela ili nekim aspektima. Tu je naša kritičnost također nedovoljna, što često podupire neobaviještenost ili jako zakašnjelo informiranje. Međutim, ta je naša slabost dio šire — nedovoljnog poznavanja i reagiranja na ukupnu stranu literaturu o Jugoslaviji, posebno o njezinoj novijoj prošlosti. Doduše, moglo bi se reći da dio te literature jedva zasluŕuje ozbiljan osvrt zbog niskog kvaliteta, a često i s time pomiješane zlonamjernosti. Ipak, tu je naša slabost prilično velika, a podloga joj je često slaba ili

nikakva organizacija. Tako da je praćenje, ocjenjivanje i reagiranje, pravodobno i na pravom mjestu, uvelike svedeno na osobnu inicijativu pojedinih istraživača. Netko tu stranu literaturu prati, netko, iako bi trebalo, to ne čini ili tek sporadično, ponekad je i teško doći do nje, čini se, više zbog slabo organizirane brige nego zbog nedovoljnih sredstava. U tom pogledu možemo konstatirati dvije štete. S jedne strane, premalo znamo o tome kako nas drugi vide, pa gubimo jedan ne baš beznačajan poticaj za korekciju samospoznavanja, a s druge, dopuštamo da se u raznim stranim sredinama i publikacijama održavaju već tradicionalna iskrivljivanja naše historije pa i mjesta i uloge Tita u njoj. Tako nas, na žalost, problematika pisanja o Titu podsjeća i na one naše nedostatke koji su znatnim dijelom u široj organizaciji znanstvene kritike.

Dopustite mi još samo dvije primjedbe općenitog karaktera. Naime, dva aspekta, vjerojatno i više njih, nisu do sada u obradi Titove ličnosti zastupana onoliko koliko odgovara realnosti njegova života, doba i sredine. Zapravo, ako su ti aspekti i prisutni, njihova je razrada često ispod razine stvarne složenosti, težine, dramatičnosti situacija, donekle, moglo bi se reći, obojena pristupom *deus ex machina*.

Prvi od tih aspekata formulirao bih kao temu Tita i krize, krize naše zemlje i naroda koji u njoj žive, ali i krize radničkog pokreta, svjetskog i našega, dakle i Partije. Pri tome želim podsjetiti da krize u nas nisu završile s 1941. ili uopće u ratnom vremenu. Eto, uzmimo sasvim blisku situaciju današnje borbe za stabilizaciju. Historijsko iskustvo kaže da takva borba redovito proizlazi iz krize, kao nastojanje da se ona prevlada, da se dokine ozbiljni poremećaj i tako apsorbiraju teški problemi koje je stvorio. Dakako, obično mnogi ne vole naziv kriza, posebno ako im to direktno ili indirektno tereti savjest i ugrožava položaj. Usput bih napomenuo da je u radničkom pokretu, a posebno u njegovim partijama koje su došle na vlast, dugo živjela, a dijelom još donekle živi, iluzija da u socijalističkom poretku, kao superiornom prema oborenom, nema kriza, da je priznanje kriza idejno-politički poklon protivniku, malograđanska panika ili oportunistički ustupak neprijatelju koji izmišlja bezizlazne situacije za snage revolucije. Uz to, nepriznavanje kriza u socijalizmu često je obilježeno i namjernim zabašurivanjem, koje je zapravo kratkog daha, a posebno gubi smisao u historijskoj perspektivi. Zapravo, lako je biti političar i vođa ako se ništa teško, složeno i opasno ne događa. Test je za političara upravo u tome kako da iz takvih situacija nađe izlaz. Njegova se veličina ogleda u tome da je krizu na vrijeme uočio, shvatio, našao izlaz i energično poveo druge u pravcu rješenja, bez obzira na zapreke i otpore. A takvih je situacija bilo u Titovom životu u obilju. Međutim, mi neke zahvaćamo, iako, čini mi se, nedovoljno duboko i svestrano, a neke previdamo ili ih lakom rukom crtamo kao nešto usputno, pregaženo u hodu, gotovo automatski, u toku kretanja velike energije. Naravno, ne mislim da bi sada sve, ili gotovo sve, što se piše o Titu trebalo svesti na kolotečinu kriza, ali taj aspekt zaslužuje veću pažnju od dosadašnje.

Druga primjedba, dijelom povezana s prvom, odnosi se na Titov kritički stav prema našem društvu, radničkom pokretu, pa i Partiji, a dodajemo — i sebi. Jednom drugom prilikom već sam o tome govorio, ali čini se,

bez osobitog odjeka. Taj aspekt i dalje smatram vrlo važnim, ne samo u historiografskom pogledu, već i u vremenu koje teče. Dakako, i tu treba biti realan, ispitati je li Titova kritičnost bila uvijek pravodobna, dovoljno intenzivna, usmjerena prema pravim adresatima. No, ne zaboravimo, ta crta političara jedan je od najvažnijih kriterija njegove veličine. Podsjetimo se na Lenjina. U više prilika on se nije ustručavao reći: radili smo gluposti i to prilično teške i ozbiljne gluposti, zanosili smo se iluzijama i to predugo, pa nas je to lupilo po glavi. Tim priznanjima nije postao manji nego veći, bez obzira jesu li se ona svima u njegovoj partiji svidala ili ne. Dakako, nije riječ samo o izjavama, već i o onom što je predlagao kao izlaze, za što se dalje borio. Jednom riječi, Titova kritička misao morala bi također više doći do izražaja u cjelokupnom korpusu obrade njegova velikog historijskog doprinosa.